

Sosiaali- ja terveydenhuollon **lakisääteiset palvelut**

SOSIAALI- JA TERVEYSMINISTERIÖ

Esitteitä 2001:7

Sosiaali- ja terveydenhuollon
lakisääteiset palvelut

Johdanto

Julkisen vallan tehtävänä on edistää ihmisten hyvinvointia, terveyttä ja toimeentuloa. Sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestäminen käytännössä on asetettu kuntien tehtäväksi.

Suurin osa sosiaali- ja terveyspalveluista on lakisääteisiä, eli lainsäädäntö velvoittaa kunnat järjestämään nämä palvelut. Lakisääteisten palvelujen lisäksi kunnat voivat järjestää muitakin sosiaali- ja terveyspalveluja.

Tämän esitteen tavoitteena on selvittää lyhyesti, mitkä kuuluvat sosiaali- ja terveydenhuollon lakisääteisiin palveluihin. Muita kuin lakisääteisiä palveluja ei esitteessä käsitellä.

Esitteen ulkopuolelle jää myös joitakin kunnan lakisääteisiä, läheisesti palvelujärjestelmään liittyviä tehtäviä, kuten toimeentuloturvaetuudet. Esitteessä ei myöskään käsitellä valtion kokonaan rahoittamia sosiaali- ja terveyspalveluja, kuten sotilasvammalainsäädännön mukaisia palveluja.

Sisällysluettelo

Johdanto	3
1. Yleistä	5
2. Lakisääteiset sosiaalipalvelut	9
3. Lakisääteiset terveyspalvelut	14
4. Palveluja tarvitsevien asema	17
5. Lakisääteisten palvelujen laajuus	19
6. Lakisääteisten palvelujen laatu	20
7. Palvelujen järjestämistavat ja rahoitus	21
8. Voimavarojen ja laadun valvonta	22

1. Yleistä

Lähtökohtana sosiaaliset oikeudet

Julkisen vallan velvoite edistää kansalaisten hyvinvointia, terveyttä ja turvallisuutta lähtee perustuslaista. Tarkemmin velvoitteet määräytyvät varsinaisen sosiaali- ja terveyslainsäädännön kautta. Potilaan sekä sosiaalihuollon asiakkaan asemaa ja oikeuksia turvaava lainsäädäntö toteuttaa tätä ns. perustuslaillista toimeksiantoa.

Ns. TSS-oikeudet eli taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet nostettiin Suomessa perustuslain tasolle 1995 toteutetussa perusoikeusuudistuksessa. TSS-oikeuksista sosiaali- ja terveyspalveluja koskettaa erityisesti perustuslain säännös oikeudesta sosiaaliturvaan.

Säännöksen perusteella jokaisella, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa, on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Kyseessä on jokaiselle kuuluva subjektiivinen oikeus. Sosiaali- ja terveyspalvelut ovat yksi keino tämän oikeuden turvaamiseksi.

Säännöksen perusteella julkisen vallan on myös turvattava jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut sekä edistettävä väestön terveyttä. Julkisen vallan on myös tuettava perheen ja muiden lapsen huolenpidosta vastaavien mahdollisuuksia turvata lapsen hyvinvointi ja yksilöllinen kasvatusta. Voimassaoleva sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädäntö määrittelee sen, miten palvelujen saatavuudesta on huolehdittava.

Lainsäädännössä esiintyvät perusturvan sekä peruspalvelujen käsitteet. Niiden täsmällistä sisältöä ei kuitenkaan ole lain tasolla tai muutoinkaan määritelty.

Viimeaikaisessa lainsäädännössä on korostettu potilaan oikeuksia sekä sosiaalihuollon asiakkaan asemaa ja oikeuksia.

Subjektiiiset ja määrärahasidonnaiset oikeudet

Yksilön oikeudesta sosiaali- ja terveystalveluihin on säädetty laeissa eri tavoin. Eräiden palvelujen turvaamista on pidetty niin tärkeänä, että yksilölle on säädetty ns. subjektiivinen oikeus saada palvelu. Tällaisia palveluja ovat esimerkiksi lasten päivähoito, eräät vammaisille henkilöille säädettyt palvelut sekä oikeus kiireelliseen sairaanhoitoon. Kunnalla on velvollisuus varata riittävä määräraha näitä palveluja varten kaikissa tilanteissa.

Suuri osa sosiaali- ja terveystalveluista on kuitenkin määrärahasidonnaisia. Tämä tarkoittaa sitä, että yksilöllä on oikeus palveluun kunnan varaamien määrärahojen rajoissa. Palveluja voidaan tällöin kohdentaa esimerkiksi niitä kaikkein eniten tarvitseville. Yleisenä periaatteena voidaan kuitenkin pitää sitä, että palvelun tarve on aina arvioitava yksilöllisesti eikä palvelua voida evätä pelkästään määrärahan puutteeseen vedoten.

Palvelujen järjestämistapa

Vastuu sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä on kunnilla. Lainsäädäntö velvoittaa kunnat järjestämään sosiaali- ja terveystalveluja asukkailleen, mutta ei sääntele yksityiskohtaisesti toiminnan laajuutta, sisältöä eikä järjestämistapaa.

Kunnat voivat järjestää palvelut itsenäisesti omana toimintanaan, olemalla jäsenenä kuntayhtymässä tai ostamalla palvelut muilta kunnilta tai yksityisiltä palveluntuottajilta. Toiminnassa voi olla kuntakohtaisia eroja paikallisten olosuhteiden ja väestön tarpeiden mukaan. Tämä korostaa kunnallisten luottamushenkilöiden ja muiden päättäjien vastuuta siitä, että palvelujen taso ja laatu vastaavat kunnan asukkaiden tarpeita.

Sosiaali- ja terveystalvelainsäädäntö

Sosiaali- ja terveydenhuoltoa koskevassa lainsäädännössä voidaan erottaa keskeiset yleislait sekä tiettyjä aloja erikseen säätelevät erityislait. Sosiaali- ja terveystalvelut pyritään järjestämään ensisijaisesti yleislakien

nojalla. Niillä henkilöillä, jotka eivät saa yleislakien perusteella riittäviä palveluja, on oikeus erityislaeissa säädettyihin palveluihin.

Erityislakeja on säädetty joidenkin ryhmien, kuten mielenterveys- ja päihdeongelmaisten, aseman turvaamista ajatellen. Sen sijaan esimerkiksi vanhustenhuoltoa koskevia erillisiä säännöksiä ei ole, vaan heidän palvelunsa järjestetään osana yleisiä sosiaali- ja terveyspalveluja. Esimerkiksi ikäihmisille kotona annettavan hoidon järjestämisestä säädetään useassa eri sosiaali- ja terveydenhuollon laissa ja asetuksessa.

Sosiaalihuollon puolella yleislakeja ovat sosiaalihuoltolaki sekä vuonna 2001 voimaan tullut laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista. Sosiaalihuoltolaissa säädetään kaikkia sosiaalipalveluja yhteisesti koskevista periaatteista sekä siitä, miten niin sanotut yleiset sosiaalipalvelut tulee järjestää. Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista määrittelee keskeiset menettelytavat asiakastyössä ja tietosuojakysymyksissä.

Erikseen on säädetty siitä, kuinka järjestetään lasten ja nuorten huolto, lasten päivähoito, päihdehuolto, kehitysvammaisten erityishuolto, vammaispalvelut ja -tukitoimet, omaishoidon tuki ja perhehoito. Erilliset lait on myös niiden tehtävien järjestämisestä, jotka kuuluvat lastenvalvojalle, isyyden selvittämiseen ja vahvistamiseen, elatusavun turvaamiseen, ottolapsineuvontaan, perheasioiden sovitteluun sekä lapsen huoltoon tai tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanossa toimitettavaan sovitteluun. Syyskuussa 2001 tuli voimaan myös uusi laki kuntouttavasta työtoiminnasta.

Terveydenhuollon puolella yleislakeja ovat kansanterveyslaki ja erikoissairaanhoidolaki. Näissä säädetään yleisesti kunnan velvollisuudesta järjestää terveyden- ja sairaanhoitopalveluja ja niihin liittyvää toimintaa. Terveyspalvelujen käyttäjän asemaa säätelee laki potilaan asemasta ja oikeuksista.

Erikseen on säädetty muun muassa työterveyshuollosta, mielenterveyspalveluista sekä tartuntatautien ehkäisystä ja hoidosta.

Seuraavassa on kuvattu yleisesti sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen järjestämisvelvollisuuden pääsisältö. Tarkemmat normit sisältyvät eri palvelumuotoja koskeviin lakeihin, asetuksiin ja määräyksiin.

2. Lakisääteiset sosiaalipalvelut

Sosiaalihuoltolaissa säädetään kunnalle velvollisuus huolehtia yleisten sosiaalipalvelujen järjestämisestä. Näitä ovat sosiaalityö, kasvatus- ja perheneuvonta, kotipalvelut, asumispalvelut, laitoshuolto, perhehoito ja omaishoidon tuki.

Lisäksi kunnalla on velvollisuus huolehtia sosiaalihuoltolaissa mainituista muista sosiaalipalveluista, joista on säädetty erilliset lait (ks. edellinen luku).

Kiireellisesti tarvittavat lakisääteiset sosiaalipalvelut on järjestettävä niinä vuorokauden aikoina kuin niitä tarvitaan.

Lakisääteisiä sosiaalipalveluja ovat:

Sosiaalityö

Sosiaalityöllä tarkoitetaan sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön suorittamaa ohjausta, neuvontaa ja sosiaalisten ongelmien selvittämistä sekä muita tukitoimia, jotka ylläpitävät ja edistävät yksilöiden ja perheen turvallisuutta ja suoriutumista sekä yhteisöjen toimivuutta.

Kasvatus- ja perheneuvonta

Kasvatus- ja perheneuvonnalla tarkoitetaan asiantuntija-avun antamista kasvatus- ja perheasioissa sekä lapsen myönteistä kehitystä edistävää sosiaalista, psykologista ja lääketieteellistä tutkimusta ja hoitoa.

Kotipalvelut

Kotipalveluja annetaan alentuneen toimintakyvyn, perhetilanteen, raskautuneisuuden, sairauden, synnytyksen, vamman tai muun vastaavanlaisen

syyn perusteella niille, jotka tarvitsevat apua suoriutuakseen tavanomaiseen elämään kuuluvista tehtävistä ja toiminnoista.

Asumispalvelut

Asumispalveluja annetaan henkilölle, joka erityisestä syystä tarvitsee apua tai tukea asunnon tai asumisensa järjestämisessä.

Laitoshuolto

Laitoshuoltoa annetaan henkilölle, joka tarvitsee apua, hoitoa tai muuta huolenpitoa, jota ei voida tai ei ole tarkoituksenmukaista järjestää hänen omassa kodissaan muita sosiaalipalveluja hyväksi käyttäen.

Perhehoito

Perhehoitoa annetaan henkilölle, jonka hoitoa, kasvatusta tai muuta huolenpitoa ei voida tarkoituksenmukaisesti järjestää hänen omassa kodissaan tai muita sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja hyväksikäyttäen ja jonka ei katsota olevan laitoshuollon tarpeessa. Perhekodissa hoidettavien henkilöiden enimmäismäärä on säännelty sosiaalihuoltolaissa. Perhehoitajan asemasta ja tehtävistä säädetään perhehoitajalaissa.

Omaishoidon tuki

Omaishoidon tuella tarkoitetaan vanhuksen, vammaisen tai sairaan henkilön kotona tapahtuvan hoidon tai muun huolenpidon turvaamiseksi annettavaa hoitopalkkiota ja -palveluja, jotka määritellään hoidettavan hoito- ja palvelusuunnitelmassa.

Lasten ja nuorten huolto

Kunnan on lastensuojelulain mukaan huolehdittava siitä, että lastensuojelu järjestetään sisällöltään ja laajuudeltaan sellaiseksi kuin kunnassa esiintyvä tarve edellyttää. Lastensuojelun näkökulma tulee ottaa huomioon myös muita kunnan järjestämiä palveluja kehitettäessä.

Kun lastensuojelun tarve oleelliselta osin johtuu riittämättömästä toimeentulosta, puutteellisista asumisoloiista tai asunnon puuttumisesta tai kun mainitut seikat ovat oleellisena esteenä lapsen ja perheen tai sellaisen itsenäistymässä olevan nuoren kuntoutumiselle, joka ennen 18 vuottaan on ollut lastensuojelun asiakkaana, kunnan on viivytyksettä järjestettävä riittävä taloudellinen tuki sekä korjattava asumisoloihin liittyvät puutteet tai järjestettävä tarpeen mukainen asunto.

Lasten päivähoito

Kunnan on lasten päivähoidosta annetun lain mukaan huolehdittava siitä, että lasten päivähoitoa on saatavissa kunnan järjestämänä tai valvotun siinä laajuudessa ja sellaisin toimintamuodoin kuin kunnassa esiintyvä tarve edellyttää.

Päivähoitoa on mahdollisuuksien mukaan järjestettävä lapsen vanhempien tai muiden huoltajien toivomassa muodossa. Päivähoitopalvelut on kunnassa järjestettävä niin, että lasten hoidon ja kasvatuksen tarve eri ikäryhmissä tulee tasapuolisesti ja paikallisten olojen edellyttämällä tavalla turvatuksi.

Lapsen vanhemmilla tai muilla huoltajilla on oikeus saada lapselle kunnan järjestämä kokopäiväinen hoitopaikka tai tietyin edellytyksin lasten kotihoidon tai yksityisen hoidon tukea.

Oikeus päivähoitoon, lasten kotihoidon tukeen tai yksityisen hoidon tukeen alkaa sairausvakuutuslain mukaisen äitiys-, isyys- ja vanhempainrahakauden päätyttyä. Oikeus päättyy lapsen siirtyessä perusopetuslaissa tarkoitettuna oppivelvollisena peruskouluun tai sitä vastaavaan kouluun. Jos lapsi ennen peruskoulua osallistuu esiopetukseen, päivähoito voidaan järjestää osa-aikaisesti.

Alle kouluikäisen lapsen päivähoitopaikkaa on haettava viimeistään neljä kuukautta ennen kuin lapsi tarvitsee hoitopaikan. Jos hoidon tarve ei ole työn, koulutuksen tai opiskelun vuoksi ennakoitavissa, tulee hoitopaikkaa hakea kuitenkin viimeistään kaksi viikkoa ennen kuin lapsi tarvitsee

hoitopaikan. Muiden lasten osalta tulee noudattaa kunnassa noudatettavaa päivähoidon hakuaikaa.

Muita kuin ehdottoman päivähoito-oikeuden piirissä olevia lapsia päivähoitoon sijoitettaessa on etusija annettava sosiaalisista ja kasvatuksellisista syistä päivähoitoa tarvitseville lapsille.

Päiväkodissa ja perhepäiväkodissa hoidettavien lasten määrästä sekä hoito- ja kasvatustehtävään osallistuvasta henkilöstöstä säädetään tarkemmin asetuksella.

Kunnan on huolehdittava siitä, että lasten päivähoitoa voidaan antaa lapsen äidinkielenä olevalla suomen, ruotsin tai saamen kielellä. Myös romanien ja eri maahanmuuttajaryhmien lasten kielen ja kulttuurin opetusta tulee tukea.

Päihdehuolto

Kunnan on päihdehuoltolain mukaan huolehdittava siitä, että päihdehuolto järjestetään sisällöltään ja laajuudeltaan sellaiseksi kuin kunnassa esiintyvä tarve edellyttää. Päihdehuollon palveluja on järjestettävä yleisiä sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja kehittämällä sekä antamalla erityisesti päihdehuoltoon tarkoitettuja palveluja. Palvelut tulee järjestää ensisijaisesti avohuollon toimenpitein.

Päihdehuollon palveluja on annettava henkilön, hänen perheensä ja muiden läheistensä avun, tuen ja hoidon tarpeen perusteella.

Kehitysvammaisten erityishuolto

Kehitysvammaisten erityishuollosta annetun lain mukaan erityishuoltoa annetaan henkilölle, jonka kehitys tai henkinen toiminta on estynyt tai häiriintynyt synnynnäisen tai kehitysiässä saadun sairauden, vian tai vamman vuoksi ja joka ei muun lain nojalla voi saada tarvitsemiaan palveluja.

Erityishuoltoon kuuluvia palveluja ovat muun muassa terveydenhuolto, ohjaus, kuntoutus ja toiminnallinen valmennus sekä työtoiminnan ja asumisen järjestäminen, apuvälineiden järjestäminen sekä muu tarpeellinen toiminta.

Vammaisuuden perusteella järjestettävät palvelut ja tukitoimet

Vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista annetun lain mukaan kunnan on huolehdittava siitä, että vammaisille tarkoitettut palvelut ja tukitoimet järjestetään sisällöltään ja laajuudeltaan sellaisena kuin kunnassa esiintyvä tarve edellyttää. Vammaista henkilöä on palveltava ja palveluja järjestettävä ottaen huomioon hänen äidinkiensä.

Vammaisten henkilöiden tarvitsemat palvelut ja tukitoimet on järjestettävä niin, että ne tukevat heidän omatoimista suoriutumistaan. Tätä tarkoitusta varten on laadittava yhdessä vammaisen henkilön ja hänen huoltajansa kanssa palvelusuunnitelma tarvittavien palveluiden ja tukitoimien selvittämiseksi.

Kunnan on järjestettävä vaikeavammaiselle henkilölle kohtuulliset kuljetuspalvelut niihin liittyvine saattajapalveluineen, tulkkipalvelut sekä palveluasuminen. Lisäksi vaikeavammaiselle henkilölle on korvattava asunnon muutostöistä sekä asuntoon kuuluvien välineiden ja laitteiden hankkimisesta aiheutuneet kustannukset.

Vammaispalvelulaissa on mainittu myös palveluita ja tukitoimia, joita kunta järjestää talousarviossaan varattujen määrärahojen puitteissa. Näitä ovat kuntoutusohjaus, sopeutumisvalmennus ja henkilökohtaisen avustajan palkkaamisesta aiheutuvien kustannusten korvaaminen.

Kunta voi järjestää myös suojatyötä tai muuta työtoimintaa. Suojatyöjärjestelmän uudistamiseksi on syksyllä 2001 annettu hallituksen esitys.

Kuntouttava työtoiminta

Vuonna 2001 voimaan tulleen kuntouttavasta työtoiminnasta annetun lain mukaisilla toimenpiteillä parannetaan pitkään jatkuneen työttömyyden perusteella työmarkkinatukea tai toimeentulotukea saavan henkilön edellytyksiä työllistyä avoimilla työmarkkinoilla. Lain avulla myös edistetään hänen mahdollisuuksiaan osallistua koulutukseen tai muuhun työhallinnon tarjoamaan työllistymistä edistävään toimenpiteeseen.

3. Lakisääteiset terveyspalvelut

Kansanterveyslaki ja -asetus asettavat kunnille terveyspalveluihin liittyviä velvoitteita. Erikseen on säädetty lisäksi muun muassa erikoissairaanhoidosta, mielenterveyspalveluista, tartuntatautien ehkäisystä ja hoidosta sekä työterveyshuollosta.

Lakisääteisiä terveyspalveluja ovat:

Terveysneuvonta

Kunnan tulee ylläpitää terveysneuvontaa. Siihen kuuluvat terveyskasvatus ja valistustyö, raskauden ehkäisyneuvonta sekä yleiset terveystarkastukset.

Sairaanhoito ja kuntoutus

Kunnan tulee järjestää kunnan asukkaiden sairaanhoito. Siihen kuuluu lääkärin tutkimus ja hoito sekä lääkinällinen kuntoutus. Sairaanhoitoa voidaan antaa terveyskeskuksessa avohoitona tai vuodeosastolla taikka kotisairaanhoitona. Kiireellinen sairaanhoito pitää järjestää kaikille asuinpaikasta riippumatta.

Kuntoutusta on järjestettävä siltä osin kuin se ei ole Kansaneläkelaitoksen tehtävänä. Kuntoutuksen sisällöstä on säädetty tarkemmin lääkinnällisestä kuntoutuksesta annetulla asetuksella. Apuvälineiden hankkimisesta päävastuu on terveyskeskuksella tai sairaalalla.

Sairaankuljetus

Kunnan tulee huolehtia sairaankuljetuksen järjestämisestä ja lääkinällisen pelastustoiminnan ylläpitämisestä lukuunottamatta ilma-alusten sekä keli-rikkokelpoisten ja vastaavien erityiskulkuneuvojen hankintaa ja ylläpitoa.

Hammashuolto

Kunnan tulee järjestää hammashuoltoa. Siihen kuuluu valistus ja ehkäisy sekä hampaiden tutkimus ja hoito. Hoito tulee järjestää kaikille iästä riippumatta. Kuitenkin 30.11.2002 saakka hoitoon pääsyä voi rajoittaa vuonna 1945 ja sitä ennen syntyneiden osalta.

Kouluterveydenhuolto

Kunnan tulee ylläpitää kouluterveydenhuoltoa, johon kuuluu peruskoulun ja lukion terveydellisten olojen valvonta ja oppilaiden terveydenhoito ja terveystkasvatus sekä tarpeelliset erikoistutkimukset. Niitä ovat erikoislääkärin tekemä näön tai kuulon tutkimus ja hänen määräämänsä laboratorio-, röntgen- ja muut tutkimukset, psykiatrin tutkimus ja psykologin tutkimus.

Opiskelijaterveydenhuolto

Kunnan tulee ylläpitää muiden kuin edellisessä kohdassa tarkoitettujen oppilaitosten opiskelijoille opiskelijaterveydenhuoltoa, johon kuuluu oppilaitosten terveydellisten olojen valvonta, opiskelijan terveydenhoito ja sairaanhoito sekä hammashuolto. Korkeakouluopiskelijoiden terveydenhuollon kunta voi antaa Ylioppilaiden terveydenhoitosäätiön järjestettäväksi.

Seulonnat

Kunnan on järjestettävä seulontaa ja muita joukkotarkastuksia. 50-59-vuotiaille naisille on järjestettävä rintasyöpäseulontaa ja 30-60-vuotiaille naisille kohdun kaulaosan syöpää ehkäisevää seulontaa.

Erikoissairaanhoito

Erikoissairaanhoidolla tarkoitetaan lääketieteen ja hammaslääketieteen erikoisalojen mukaisia sairauden ehkäisyyn, tutkimiseen, hoitoon ja lääkinnälliseen kuntoutukseen kuuluvia terveydenhuollon palveluja. Eri-

koissairanhoidon laajuutta ja laatuvaatimuksia ei ole lainsäädännössä yksilöity. Henkilön kotikunnan on huolehdittava siitä, että hän saa tarpeellisen erikoissairanhoidon.

Työterveyshuolto

Kunnan on järjestettävä työterveyshuoltopalveluja työntekijöille ja yrittäjille. Eräiden kuntien on lisäksi ylläpidettävä merimiesterveysdenhuoltoa ja järjestettävä merimiehille työterveyshuoltopalveluja.

Mielenterveyspalvelut

Kunnan on huolehdittava mielenterveyspalvelujen järjestämisestä osana joko kansanterveystyötä tai sosiaalihuoltoa.

Kunnan on järjestettävä sellaiset mielenterveyspalvelut, jotka on tarkoituksenmukaista antaa terveyskeskuksessa. Sairaanhoidopiiriin tulee huolehtia erikoissairaanhoitona annettavista palveluista.

Palvelut on järjestettävä sisällöltään ja laajuudeltaan sellaisiksi kuin kunnassa esiintyvä tarve edellyttää. Palvelut on ensisijaisesti järjestettävä avopalveluina sekä siten, että tuetaan oma-aloitteista hoitoon hakeutumista ja itsenäistä suoriutumista.

4. Palveluja tarvitsevien asema

Sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annettu laki sisältää sosiaalihuollon asiakkaan osallistumiseen, kohteluun ja oikeusturvaan liittyvät periaatteet.

Lain mukaan asiakkaalla on oikeus saada sosiaalihuollon toteuttajalta laadultaan hyvää sosiaalihuoltoa ja hyvää kohtelua ilman syrjintää. Asiakkaan vakaumusta ja yksityisyyttä on kunnioitettava eikä hänen ihmisarvoaan saa loukata. Asiakkaan mahdollisuuksiin osallistua ja vaikuttaa hänelle annettavaan sosiaalihuoltoon sekä asiakkaan itsemääräämisoikeuden toteutumiseen tulee kiinnittää erityistä huomiota.

Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on ensisijaisesti pyrittävä toimintamuotoihin, jotka mahdollistavat itsenäisen asumisen sekä luovat taloudelliset ja muut edellytykset selviytyä omatoimisesti päivittäisistä toiminnoista.

Potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain mukaan potilaalle annettavan terveyden- ja sairaanhoidon on oltava laadultaan hyvää. Hänen ihmisarvoaan ei saa loukata ja hänen vakaumustaan ja yksityisyyttään on kunnioitettava. Jollei hänelle heti voida antaa hoitoa, on hänet joko ohjattava odottamaan hoitoon pääsyä tai ohjattava taikka toimitettava hoitoon muualle. Hänelle on ilmoitettava syy viivytykseen ja sen arvioitu kesto.

Kunnan on järjestettävä sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut yleensä omille asukkailleen eli niille, joilla on kunnassa kotikuntalaisa tarkoitettu kotikunta ja asuinpaikka. Sosiaalipalveluja annetaan kotipaikasta riippumatta myös olosuhteiden muutoin niin vaatiessa. Tällä tarkoitetaan esimerkiksi opiskelun tai työn vuoksi kunnassa oleskelevien tarvitsemia palveluja. Myös koulu- ja opiskelijaterveydenhuolto on järjestettävä kunnassa sijaitsevien oppilaitosten opiskelijoille.

Työterveyshuoltopalvelut annetaan kunnassa sijaitsevien työpaikkojen työntekijöille ja kunnassa toimiville yrittäjille.

Kiireellisissä tapauksissa on oleskelukunnan annettava sosiaali- ja terveyspalveluja kotipaikasta riippumatta, samoin kansainvälisten sopimusten edellyttämässä muissa tilanteissa.

Pohjoismaisen sosiaalipalvelusopimuksen perusteella näiden maiden kansalaiset voivat palveluja tarvitessaan käyttää äidinkieltään ja, mikäli mahdollista, heille tulee järjestää tarvittavaa tulkitsemis- ja kääntämispua. Erityinen velvoite tulkkaus- ja käännösavun järjestämiseen on silloin, kun pohjoismaan kansalainen kääntyy kirjallisesti sosiaali- ja terveysviranomaisen puoleen.

Kunnan järjestämistä sosiaali- ja terveyspalveluista voidaan periä maksu palvelun käyttäjältä niissä rajoissa kuin sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista annetussa laissa ja sen nojalla annetussa asetuksessa säädetään. Kunnan yksityisiltä ostamista palveluista peritään asiakkaalta sama asiakasmaksu kuin kunnan itsensä järjestämistä palveluista.

Asiakkaalla on useissa tapauksissa mahdollisuus hakea muutosta häntä koskevaan päätökseen. Tällöin muutoksenhakuviranomainen ottaa yksittäistapauksessa ottaa kantaa tarpeen mukaisten palvelujen järjestämiseen. Muutoksenhausta on yleensä säädetty palvelun järjestämistä koskevassa laissa.

Palveluun tyytymätön asiakas voi myös olla yhteydessä esimerkiksi kunnan sosiaaliasiamieheen tai potilasasiamieheen.

5. Lakisääteisten palvelujen laajuus

Suunnittelu- ja valtiosuuslain mukaan kunnan tulee osoittaa voimavaroja valtiosuuden perusteena olevaan sosiaali- ja terveydenhuoltoon. Laki ei kuitenkaan määrittele voimavarojen määrää.

Järjestettävien lakisääteisten palvelujen vähimmäislaajuus määräytyy edelläkuvattujen, palvelujen järjestämistä koskevien lakien perusteella.

Useiden palvelujen laajuus on jätetty yksityiskohtaisesti määrittelemättä. Tällöin kunnalla on suuri harkintavalta palvelujen laajuuden suhteen. Yleisluonteisesta sääntelystä on esimerkkinä erikoissairaanhoidon velvollisuus järjestää erikoissairaanhoidon palvelut.

Toisaalta joidenkin palvelujen laajuus määräytyy säädösten tasolla hyvin tarkasti. Tällaisia ovat esimerkiksi alle kouluikäisten lasten vanhempien oikeus valita kunnan järjestämä päivähoitopaikka, lasten kotihoidon tuki tai yksityisen hoidon tuki.

Edellä mainittujen ääripäiden välillä määräytyy palvelujen järjestämisvelvollisuuden laajuus hyvin eri tavoin. Eräissä laeissa on varsin tarkasti määritelty, mitä palveluja tulee järjestää ja myös järjestämisvelvollisuuden laajuus ilman, että palvelua tarvitsevalle on annettu täsmällisesti määritelty oikeus palvelun saamiseen. Kansanterveyslaki ja sen nojalla annettu kansanterveysasetus ovat esimerkkejä tällaisesta.

Lähtökohtana tulisi olla se, että toimintaan osoitettavat voimavarat takaisivat palveluja käyttäville tasavertaiset peruspalvelut asuinpaikasta, sosiaalisesta asemasta ja kielestä riippumatta. Tavoitteena on se, että kaikki maassa asuvat saisivat yhtäläisesti tarpeittensa edellyttämät sosiaali- ja terveyspalvelut.

6. Lakisääteisten palvelujen laatu

Kunnallisesti tuotettavien palvelujen laatua ei yleensä ole yksityiskohtaisesti määritelty. Monissa tapauksissa laeissa tai niiden nojalla annetuissa asetuksissa on kuitenkin perusteita palvelujen laadun määrittelemiseksi. Esimerkiksi lasten päivähoidossa on säädetty asetuksella lasten määrästä suhteessa hoito- ja kasvatushenkilöstöön.

Sosiaali- ja terveydenhuollon tavoite- ja toimintaohjelmakaudella 2000-2003 valmistellaan lisäksi kuntien laadunhallintatyön tueksi laatusuositukset vanhustenhuoltoon, mielenterveyspalveluihin, kouluterveydenhuoltoon, vammaisten asumispalveluihin, apuvälinehuoltoon ja päihdetyöhön. Vanhustenhuollon laatusuositus valmistui keväällä 2001 ja mielenterveyspalveluita koskeva suositus vuoden 2001 syksyllä.

Laatusuositukset eivät ole oikeudellisesti sitovia, mutta niitä voidaan pitää asianmukaisten palvelujen mittapuuna.

Sosiaalihuollon henkilöstön koulutukselle asetettavista vaatimuksista säädetään sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusehdoista annetussa asetuksessa. Terveystenhoito henkilöstön pätevyyttä sääntelee ammatinharjoittamista koskeva lainsäädäntö.

Yksityisiltä hankittavien ostopalvelujen tulee vastata sitä tasoa, jota edellytetään vastaavilta kunnallisilta palveluilta. Tällä on haluttu turvata se, että kaikki julkisesti rahoitetut palvelut täyttäisivät samat laadulliset vähimmäisvaatimukset.

Yksityisten palvelujen järjestämisestä ja valvonnasta säädetään yksityisestä terveydenhuollosta annetussa laissa ja asetuksessa sekä yksityisten sosiaalipalvelujen valvonnasta annetussa laissa ja asetuksessa. Säännökset koskevat myös kunnan yksityiseltä palvelujen tuottajalta ostamia palveluita.

7. Palvelujen järjestämistavat ja rahoitus

Suunnittelu- ja valtiosuuslain mukaan kunta voi järjestää palvelut omana toimintanaan, yhteistyössä muiden kuntien kanssa, olemalla jäsenenä kuntayhtymässä tai ostamalla palvelut valtiolta, toiselta kunnalta, kuntayhtymältä tai yksityiseltä palveluntuottajalta.

Siten kunta voi käytännössä harkita, miten palvelut järjestetään, ellei muualla lainsäädännössä ole poikkeavia säännöksiä. Eräissä laeissa, esimerkiksi erikoissairaanhoidolaissa ja kehitysvammaisten erityishuollosta annetussa laissa, on säännökset kuulumisesta kuntayhtymään, mutta nämä rajoitukset huomioon ottaen palvelujen järjestämistapa on vapaa.

Järjestämistavasta riippumatta lainsäädännön mukaiset palvelut tulee turvata. Jos yksinomaan ostopalveluja on tarjolla, niitä on voitava käyttää säädetyssä laajuudessa.

Vastuu palvelujen rahoituksesta on kunnilla. Käytännössä kunnat rahoittavat toimintaansa pääasiassa verotuloilla, joista merkittävimmän osuuden muodostaa kunnallisvero, sekä valtiosuuksilla ja maksuilla.

Valtiosuus määräytyy palvelujen järjestämisen kustannuksiin vaikuttavista tekijöistä kuvaavien perusteiden mukaan. Tällaisia perusteita ovat muun muassa kunnan asukasluku, ikärakenne, asukkaiden sairastavuus, asukkaiden työttömyys ja kunnan syrjäisyys. Lisäksi kunnat voivat saada erillistä valtiosuutta investointien (perustamishankkeiden) toteuttamiseksi.

8. Voimavarojen ja laadun valvonta

Palvelujen ohjaus

Sosiaali- ja terveystalvelujen valtakunnallinen ohjaus tapahtuu keskeisiltä osiltaan lainsäädännön kautta. Lisäksi sosiaali- ja terveydenhuollon tavoite- ja toimintaohjelma sisältää sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämiseksi asetetut tavoitteet ja niiden saavuttamiseksi tarvittavat toimenpiteet, suositukset ja ohjeet. Talousarvioon liittyen valtioneuvosto päättää lisäksi vuosittain annettavalla voimavara-asetuksella sosiaali- ja terveydenhuollon voimavaroista.

Yleinen valvonta

Lakisääteisten palvelujen yleinen suunnittelu, ohjaus ja valvonta kuuluu sosiaali- ja terveysministeriölle. Läänien alueella suunnittelu, ohjaus ja valvonta on säädetty lääninhallitusten tehtäväksi.

Kuntalaissa on luovuttu lääninhallitusten yleisestä oikeudesta pitää silmällä kunnan toiminnan laillisuutta. Lääninhallitus voi siten puuttua kunnan toimintaan vain tehdyn kantelun perusteella.

Kuntalain säännöksestä huolimatta lääninhallitusten tulee valvoa sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädännössä edellytetyllä tavalla kunnallista toimintaa ja ryhtyä tarvittaessa oma-aloitteisesti toimenpiteisiin, mikäli kunnat tai kuntayhtymät toimivat vastoin lakia tai lakiin perustuvia säännöksiä. Kuntien valtiosuuslain perusteella lääninhallitus voi sakon uhalla määrätä kunnan tai kuntayhtymän noudattamaan laissa tai lain nojalla säädettyä velvoitetta.

Perusturvalautakunta

Suunnittelu- ja valtiosuuslain mukaan sosiaali- ja terveysministeriön yhteydessä toimii valtakunnallinen perusturvalautakunta. Lautakunta

voi sosiaali- ja terveysministeriön esityksestä selvittää, onko yksittäisen kunnan palvelujärjestelmä asianmukainen.

Ministeriön esitys voi puolestaan perustua eri tavoin vireille tulleeseen asiaan, esimerkiksi palveluja tarvitsevien tekemään kanteluun.

Jos lautakunta toteaa, että kunnan palvelujärjestelmässä on kunnasta johtuvasta syystä vakavia puutteita, voi lautakunta antaa kunnalle suosituksen siitä, miten ja missä ajassa havaitut puutteet tulee korjata.

Lautakunta arvioi kuitenkin palvelujärjestelmän toimintaa ja tasoa kokonaisuutena eikä toimi yksittäisessä asiassa muutoksenhakuviranomaisena. Sekä peruspalvelujen käsitteen että vakavien puutteiden arviointi jäävät viime kädessä perusturvalautakunnan itsensä ratkaistavaksi, sillä niiden kummankaan sisältöä ei ole määritelty laissa.

Seuraamukset järjestämisvelvollisuuden laiminlyönnistä

Yleisenä uhkana laissa säädettyjen velvoitteiden laiminlyömisestä on suunnittelu- ja valtiosuuslakiin ja kuntien valtiosuuslakiin perustuva mahdollisuus asettaa uhkasakko silloin, kun kunta tai kuntayhtymä on jättänyt noudattamatta laissa tai lain nojalla säädetyn tai määrätyn velvoitteen. Uhkasakon asettajana toimii näissä tapauksissa lääninhallitus asianomaista ministeriötä kuultuaan.

Menettely on sovellettavissa kaikkeen suunnittelu- ja valtiosuuslain mukaiseen toimintaan. Uhkasakko voidaan asettaa muun muassa silloin, kun kunta ei ole täyttänyt erityislainsäädännössä yksilöityjä velvoitteita tai kun kunta ei ole osoittanut sosiaali- ja terveydenhuoltoon suunnittelu- ja valtiosuuslaissa tarkoitettuja voimavaroja.

Lisätietoja esimerkiksi seuraavista lähteistä:

Jouko Narikka (toim.): Sosiaali- ja terveystalvelujen lainsäädäntö käytännössä. Tietosanoma, Helsinki 2001.

Sosiaali- ja terveydenhuoltolainsäädäntö 2001. Kauppakaari. Jyväskylä 2001.

Toimeentulotuki. Opas toimeentulotukilain soveltajille. Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2001:7.

Ikäihmisten hoitoa ja palveluja koskeva laatusuositus. Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2001:4. Sosiaali- ja terveysministeriö ja Suomen Kuntaliitto.

Mielenterveyspalveluiden laatusuositus. Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2001:9. Sosiaali- ja terveysministeriö ja Suomen Kuntaliitto.

Sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista ilmestyy sosiaali- ja terveysministeriön opas ammattihenkilöstölle vuoden 2002 aikana.

Sosiaali- ja terveysministeriön internetsivut <http://www.stm.fi/>

Valtion säädöstietopankki Finlex <http://www.finlex.fi/>

Sosiaali- ja terveydenhuollon tavoite- ja toimintaohjelma vuosille 2000-2003 <http://www.verkkotato.net/>

Neljäs korjattu painos

Taitto: AT-julkaisutoimisto

Esite on Internetissä osoitteessa www.stm.fi
Saatavissa myös ruotsiksi ja englanniksi.

Sosiaali- ja terveysministeriö, viestintä
PL 33, 00023 Valtioneuvosto
puhelin (09) 16001
telekopio (09) 1607 4328

ISSN 1236-2123
ISBN 952-00-1058-0

■ **SOSIAALI- JA TERVEYSMINISTERIÖ**